

részét nem az élet, nem a' nép vagy a' közönség' tudalma vagy emlekezése, hanem a' tudomány, a' nyelvészet 's minden oldalú vizsgálat fogja értelmezni valaha. Illy felfogás 's meggyőződés' alapján tettem már én azt, hogy az általam gyűjtött helyneveket rögtön betűrendbe szedtem, előkészíteni 's megkönnyíteni igyekezvén ez által a' gyökök alá 's nyelvészeti családok szerinti egybeszedést és összevasonlítást, mi az értelmezésnek szerintem legfőbb tényezője. Egyes, bármily terjedelmes határok' helyneveit, önmagokból külön, aligha sikerülendne nagy küzdés és tétovázás nélkül értelmeznünk; midőn ellenben, több távol vidékek' helynevei öszvesoroltatván, egymást gyakran meglepő szépséggel értelmezik és felvilágosítják. Végre minden helyneveinknek közönséges szókincsünk' illető családaival a' rokon nyelvekkel, 's más különösen hazánkbeli népfajok 's nyelvek' helyneveivel egybevetése, összevasonlítása az, mitől e' mezőn, csekély belátásom szerint, némi sikert várhatunk.

KIS GYÜLÉS, OCT. 10. 1853.

(A' philosophiai és törvénytudományi osztályok' részére).

*Császár Ferencz tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt*

Jelen az illető osztályokból : Horváth Cyrill, Kállay és Pauler r. és l. tt. — Egyéb osztályokból : Czuczor, Erdy, Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Csorba, Hunfalvy és Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

— A' titoknak bevégezte

PURGSTALLER JÓZSEF rt'

értekezésének : A' bölcsezet és emberi ész' fejlődése közti egybefüggésről olvasását. Az itt következik :

Míg az elmei harc a' bölcsezet és hittudomány' terén folyt, azalatt a' természettudomány virágzásnak indult. E' tudomány az által emelkedett szilárd állásra, hogy mély belátású férfiak meg nem elégedvén a' külvilági jelenetek' észrebevésével, azoknak okait és törvényeit kutatták, minek következtében a' természet' ismerete olly annyira növekedett, hogy mintegy új világ nyílt a' buvárkodó ész előtt. Nehogy ezen tudománynál kelleltinél tovább időzzem, röviden érintem : hogy a' naprendszer, a' bolygók' mozgásainak törvényei, az egytetemes nehézkedés, a' látesövek, lég- és hőmérő, az inga' (pendulum) elmélete, a' villanyosság és a' többi, mindezek olly tárgyak, mellyek néhány századdal előbb vagy teljesen ismeretlenek voltak, vagy azokról hibás fogalmakkal bírtak a' tudósok is. Kopernik, Kepler, Galilei, Newton halhatatlan hírnévre érdemesítették magokat. — De a' természettannal szövetkezett mennyiségtan is új eszmékkel, jelesen a' végetlennek elemzésével (Analyse des Unendlichen) és az úgynevezett differentialis és integralis számolással gazdagodott.

A' történetírat e' korban magasabb irányt vett. Már az újabb kor' elején használt oknyomozás a' történetírat' érdekét életgyakorlati tekintetben nagyon emelte: ezen történetírat' tárgyaláshoz utóbb az események' felfogása philosophiai szempontból járult, mire nézve elsőbb Iselin, utóbb Herder adott útmutatást arra, mikép lehet a' történeti adatok' holt tömegébe életet önteni.

E' közben a' bölcsészet is nagyobb kiterjedést nyert és új tanokkal szaporodott, tudniillik a' lélektan és szépiészettel (*aesthetica*). Már a' rationalisták figyelemmel kísérték a' lélek' működéseit, jóllehet a' szemlélődés nagyobb tekintélyvel bírt előtök az alacsony rendű tapasztalásnál. Nagyobb gondot fordított a' lélektanra az empiristák' felekezete; de ezek is kezdetben majd egyedül az ismerő tehetséget elemezték (Locke, de intellectu humano). Utóbb mind a' két felekezetnek közremunkálása ez ügyben a' lelki jelenetek' ismertetét gyarapította és annak tudományi alakot adott. — A' szépiész' alapját Baumgarten Sándor Gottlieb vetette meg, a' szépiesség' eszméjét a' tökély' (*perfectio*) elvére alapítván. A' szépi' eszméinek fejtegetése kétségkívül elősegelte a' művészetek' fejlődését.

A' bölcsészet' terén, mint láttuk, két egymással szemközt álló felekezet küzdött: az egyik jelszól az észtekintélyt tüzte ki, a' másik a' független tapasztalást; e' közben a' scepticismus az emberi tudást végalapjában rendítette meg. A' bölcsészetet e' nyomasztó helyzetéből kiemelni és rendületlen állásba hozni a' lángeszű Kant Immanuel tüzte feladatául. Ezen éles és higgadt elméjű férfiú a' két pörlekedő fél közé békebiróul lépett, elébök terjesztvén az igazi közép utat, melly mind az észnek, mind a' tapasztalásnak igényeit kielégíti. Legelsőben a' tapasztalást erősítette meg tisztában, kijelentvén neki az ismerő tehetség' nevében, hogy az emberi tudás' teremében kezdeményi (*initiativ*) joggal bír, de a' tanácskozás és végzéshezásban kell hogy kezét fogjon az észszel. Kimondá azután az észnek, hogy, ha való tudásra szert akar tenni, a' tapasztalás' közremunkálását el nem mellőzheti, mindazáltal törvényhozói és igazgatói hatalma biztosítva van: mind ezekről az ismerő tehetségnek eredeti alkotása kezekedik. Erre nézve Kant az ismerő tehetséget vagyis a' tágas értelemben vett ész szigorú bírálat alá vette 's azért bölcselete *criticainak* neveztetik, melly a' XVIII. század' végén megjelenve új korszakot alkotott a' bölcsészet' történetében. — Kant' észbírálata nem csak eredetisége miatt érdekes, hanem azon tekintetből is, miszerint az egyoldalú rendszereket, a' rationalismust és empirismust, kiegyenlítette; elmellőzhetlennek tartom tehát jelen értekezésemben legalább alapeszméit közleni ezen bölcsésznek.

A' *tiszta ész' bírálatában* (*Kritik der reinen Vernunft*) Kant oda célzott, hogy Hume' kételkedőségét legyőzze, 's egyszersmind Des Cartes' egyoldalú rationalismusát, valamint Locke' szűk és ingó állású empirismusát kiegészítse. Feladatul e' kérdést támasztá: mit

tudhat az emberi ész? E' kérdés' megoldása végett az érzék, értelem és ész' működéseit elemezte. Vizsgálásának eredménye az: hogy az ismeret tapasztalással kezdődik, de abból nem származik minden ismeretünk; mert vannak előleges (a priori) ismerésmódjaink azaz törvényeink, melyek által az ész az érzékiileg jelenkező tárgyakat egyetemesleg érvényes módon meghatározza, 's ezen törvények képezik az egyetemes és szükségképes észigazságokat. E' szerint Kant kétségbe vonhatlanul megmutatta egyfelül Locke és Hume ellen, hogy vannak egyetemesleg érvényes észigazságok, jöllehet nincsenek az észnek benszületett eszméi, másfelül Des Cartes ellen, hogy a' puszta gondolkodás elégtelen való ismeretek' szerzésére. — NevezeteseK Kantnak ezen új nézetei, t. i. az érzék szenvedő, befogadó tehetség, az értelem pedig cselekvő, önkénytes; érzéki benyomás által a' tárgyak adatnak, az értelem' fogalmai által meghatározottnak; a' tér és idő puszta szemlélésmódok (Anschauungsformen); az értelem' fogalmai a' tapasztalás' tárgyaira szorítkoznak és azoknak összekötelésére szolgálnak; nem ismerjük a' lényt önmagában (noumenon), hanem egyedül hatását és jelenésmódját; a' test és lélek csak mint jelenetek állanak egymással ellentétben; az anyagot is annyiban ismerjük, a' mennyiben jelenkezik, e' tekintetben pedig két ellenkező erőnek, a' vonzó és taszítóknak (vis attractiva et repulsiva) szüleménye; az elméleti ész az általánosnak (absolutum) eszméjére emelkedik ugyan, de valóságát nem képes biztosítani.

A' *gyakorlati ész' bírálata* (Kritik der practischen Vernunft) az erkölcsiség és jogosság' elveit állapítván, meghatározza: mit tartozik az ember cselekedni? — E' téren Kant nem csekélyebb nehézségekkel találkozott mint az elméleti bölcészetben, mert ezen életgyakorlati tanban némelyek külső tekintélyre, mások a' természet' hajlamaira hivatkoztak. A' félszeg empirismusból az utilismus' rendszere fejlődött, mely leginkább Franciaországban kapott lábra, hol múlt század' második felében a' materialismussal együtt a' legvastagabb önzés és haszonlesés lett uralkodóvá. Ezen erkölcsrontó felekezet ellen már Kant előtt a' skót bölcészek küzdöttek; de az emberrel született erkölcsi érzelmet, melyre támaszkodtak, nem állították eléggé szilárd alapra. E' küzdésben a' hittudósok is vettek részt, mindazáltal kevés sikerrel, minthogy az ellenfél külső tekintélyre mitsem hajtott. Illy körülmények közt szükségesnek látta Kant valamint a' bölcészet' elméleti részében, ugy a' gyakorlatiban is teljes ujitást véghez vinni. Alapul az ész' öntörvényhozását (autonomia rationis) vette, ezt egyedüli utnak tartván arra, hogy az emberi akaratot minden közvetlen külbefolyástól, ugy a' külső tekintélytől mint az érzékiség' hatalmától megszabadítsa és ekkép szabadságát biztosítsa.

Kant szerint a' szabadság és erkölcsiség csak az által van biztosítva, hogy az akarat függetlenül minden külső indoktól egye-

dül azon eszme által vezetteti magát, miszerint így és nem másképp tartozik cselekedni. Az erkölcsiség' fő elve tehát az egyetemesleg érvényes cselekvésmód, röviden az egyetemes érvényesség (Allgemeingültigkeit). — Az erkölcsiség' lényege abban áll, hogy az akarat önelhatározását az ész' törvényéhez föltétlenül szabja. Az akaratnak föltétlen indoka tárgyilag az ész'törvény, alanyilag a' törvény iránti tisztelet, miáltal a' cselekvés erkölcsi érdemet nyer. — Az embernek rendeltetését az erkölcsiség és boldogság közti öszhangzás (harmonia) teszi.

Megalapítván Kant az erkölcsi törvényt és rendeltetést, ezekből az elméleti észnek fő eszméit, az akarat' szabadságát, az isten' létét és a' lélek' halhatatlanságát származtatja. Az akarat' szabadságát az észnek öntörvényhozásából következteti. Az isten' létét és a' lélek' halhatatlanságát erkölcsi hitnek nevezi, melyet a' gyakorlati ész a' legfőbb jó' valósításának tekintetéből követel (Postulat der praktischen Vernunft); mert ezen jó' elérhetésének föltéte a' természet' ura és a' tulvilági élet, e' vallási eszmék tehát az erkölcsi étellel elválhatlan egybefüggésben léteznek. Ezen oknál fogva a' gyakorlati ész elsőbbséggel bír az elméleti azaz okoskodó ész fölötte, és az ember' hivatása nem a' legfőbb lénynék ismerete, hanem a' legfőbb jóra gyakorlati törekvés, az erkölcsi tökéletesedés.

Valamint az erkölcsi törvényt, úgy a' jogit is Kant az ész' öntörvényhozásából keletkezteti. Az észjog' alapeszméi: a' személyes szabadság és egyenlőség, minél fogva az észjog azon föltételekben áll, melyek alatt egyik személynek szabadsága a' másikéval egyetemesleg érvényes módon megfér.

Az *ítélő tehetőség' bírálata* (Kritik der Urtheilskraft) a' természeti kénytelenséget a' szabadsággal törekszik megegyeztetni: erre a' czélszerűséget (Zweckmässigkeit) veszi Kant közvetítésül. A' czélszerűség kétféle alakban jelenkezik, úgymint szépség és életműség: amazt aesthetikai czélszerűségnek nevezi Kant, ezt pedig teleologiainak. Az aesthetikai ítélet a' természet' öszhangzását alanyi szempontból határozza meg, azon alanyi föltételeket nyomozván, melyektől ítéletünk a' szépről függ; a' teleologia a' czélszerűséget tárgyilagossal elvé azaz természettörvénynyé emeli. — „A' szép tárgy, ugymond Kant, minden érdek nélkül egyedül alakjáért tetszik; a' szépet, noha nem gondolunk czélt eleve, czélszerűnek vesszük észre. A' szép tárgy alakja által a' lelki tehetségeket szabad, de öszhangzó munkásságba hozza. — Az életműves lénynék alkotását nem lehet pusztán mechanikai törvényekből értelmezni, erre nézve kell hogy legyen olly tényező, melynek működését eszme azaz kitűzött cél vezérli. — A' teleologia az istent nem csak a' természet' törvényhozójának, hanem célok szerint intézkedő bölcs igazgatójának is tekinti. Valamint az ember aesthetikai szempontból véve a' szépségnek eszménye (Ideal), úgy teleologiai nézet szerint a' természet' végczélja.“

Az észbirálat' eredetisége és rendkívüli elmeéle által nem csak a' bölcsészetben, hanem a' tudomány' többi szakában is az elmének nagy sorát éleszté föl és buzdítá arra, hogy mély és elfogulatlan gondolkodás által nagyobb alapossággal 's tisztultabb eszmékkel gazdagítsák a' tudományt. Az elmei törekvésnek fényes eredmény felelt meg, úgy hogy elvitázhatlan tény, miszerint a' tudományi pályán korunk óriási lépésekkel haladt előre és századunk az emberi művelődés' történetében a' legfényesebb korszakot tűntette ki. — Mindazáltal az emberi ész még távol van attól, hogy előhaladási pályáját végig megfutva kitűzött célját elérje; mert az eszmék' országa határtalan, az ész képes ugyan ezen országban birtokát mindinkább terjeszteni, de azt végkép meghódítani nem áll hatalmában. Így tehát a' tudománynak és különösen a' bölcsészetnek bevégezése nem egy századnak és nemzedéknek, hanem az emberi nem' egész életének feladata. E' tárgy' felvilágosításául szolgáljon még azon észrevétel: hogy az emberiség' rendeltetése nem a' bevégzett szellemi tökély, melly a' végtelen lénynek, az istennek sajátága, hanem a' tökélyhez végnélküli közelítés, azért is az emberi tökéletesedés határtalan és a' szellemi fejlődésnek vége soha sem szakadand.

Értekezésem' befejezéseül áttekintve a' bölcsészet és emberi ész' fejlődésének több évezredre folyamát, a' tudós közönség' figyelmét még azon szellemre akarom fordítani, melly ama' fejlődést kezdettől végig átlengi és élénkíti. E' szellem leginkább a' tudomány' mezején nyilatkozik, hol látjuk egymással folyvást küzdeni az észet a' hagyománnyal, a' szabadságot a' tekintéllyel, az újítást a' ragaszkodással a' régihez. Ezen vezéresszmék, mint ellenkező elemek, néha egymást ellensúlyozzák és megakasztják; de mint a' fejlődésnek szükséges tényezői a' fokenkénti, tehát észszerű előhaladást eszközlik.

A' szellemi küzdés az újabb kornak szembetűnő jellemvonása, mellynek kezdetén már két felekezet ellenkező irányban működött: az egyik fél oda célozott, hogy minden fönnállót az eszmék' teremő creje által átalakítson; a' másik ellenben a' hagyomány' tekintélyének hódolva, a' fönnállóhoz daczosan ragaszkodott; amaz újítási hevétől izgatva a' szabadságot törekedett uralkodásra juttatni, emez a' hagyomány és tekintélynek védte jogszerinti állását. Az emberiségben napról napra jobban megérlelődik azon eszme, hogy az előhaladást csak a' mindenoldalu és öszhangzó fejlődés biztosítja.

— Ez után

WENZEL GUSZTÁV lt.

az academia' megbízása mellett újabban Németországban utazván, ez útja felől adott tudósítást, a' mennyiben t. i. az inkább a' törvény-, mint a' történettudományi osztályt illeti.

Tekintetes Academia! Tisztem azt kívánja, hogy ez idei tu-